

УДК 378.01

О. Ю. Щербина-Яковлева
Сумський державний університет**КОМПЕТЕНЦІЇ ТА КОМПЕТЕНТНОСТІ: ОНОВЛЕННЯ КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТА
В ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЯХ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

У статті схарактеризовано категорії «компетенції» та «компетентності», що актуалізовані в останні роки у зв'язку з розробленням інноваційних концепцій вищої освіти, орієнтованої на європейські стандарти. Визначено зміст категорії компетенції як сфери фахової діяльності, обмеженої правовими та соціокультурними нормативами. Розкрито зміст категорії компетентностей як продуктивного, з погляду необхідності переходу до формалізованих і стандартизованих технологічних програмних засобів, позначення сукупності очікуваних або отриманих результатів навчання у вищому навчальному закладі.

Ключові слова: компетентності, компетенції, інновації в освіті, вища освіта, результати навчання, діагностика результатів навчання.

У сучасних вимогах до розробки Державних стандартів вищої освіти, освітньо-кваліфікаційних характеристик та іншої документації, пов'язаної з організацією освітнього процесу, прийнято характеризувати результати освіти як компетентності, що набуваються особою у процесі навчання.

У Законі України «Про вищу освіту» міститься вихідне визначення: «...Вища освіта – сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у вищому навчальному закладі (науковій установі) у відповідній галузі знань...»[2]. У свою чергу, поняття компетентності розкрито так: «...Компетентність – динамічна комбінація знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти» [2, 1].

Перехід до нової «компетентнісної» термінології у законодавчій базі організації освітнього процесу обумовлений об'єктивними вимогами: потребою у стандартизації умов навчання у вищих навчальних закладах різних типів; перспективою утворення загальноєвропейського освітнього простору і забезпечення конвертації дипломів; необхідністю уніфікації системи оцінювання якості знань; спрощенням системи розробки установчої документації у процесах запровадження нових напрямів навчання у вищих навчальних закладах; запровадженням інформаційних технологій у процеси

управління діяльністю освітніх закладів тощо. Доцільність переходу до нової «компетентнісної» термінології обумовлюється ще і намаганням вдосконалити термінологічний апарат менеджменту вищої школи.

На наш погляд, треба зробити декілька уточнень щодо використання окремих термінів, за допомогою яких власне, й розкривається «компетентнісна» методика. Саме їх зміст на сьогодні є предметом дискусій у фахівців з менеджменту вищої школи. Суперечки ведуться переважно навколо співвідношення понять «компетенція» та «компетентність».

Більшість суб'єктів усного та письмового мовлення відчують смисл та значення багатьох слів інтуїтивно, на рівні мовного почуття і не в змозі пояснити, чому саме в тій чи в іншій мовленнєвій ситуації треба використати слово «компетенція», а в іншому випадку – краще «компетентність».

Але саме мовне почуття підказує, що ці два слова мають різні смисли, не є взаємозамінюваними синонімами. Дискутується питання про те, яке з них є більш широким. Тобто або компетентності є складовими компетенцій, або компетенції утворюються як окремі прояви компетентностей.

Носіями смислів кожного слова у розвинутій мові є його формальні складові – корінь, префікс, суфікс, закінчення тощо. Своє походження слово «компетенція» веде із латини, де *competentia* означає «узгодженість частин, домірність, симетрію; поєднання, зв'язок» [1, 217]. У свою чергу, *competentia* утворилася з дієслова *peto* (старатися, намагатися, добиватися, домагатися) та префіксу *com*, який має значення поєднання людських зусиль, що спрямовані на об'єкт.

У сучасній англійській мові присутній іменник – «*competence*» – здатність, вміння, компетенція. Слово «*competent*» є займенником, що означає «компетентний» і походить від «*competence*».

Цікаво, що слово «компетентність» взагалі не увійшло до тезаурусу укладників «Сучасного тлумачного словника української мови» (2009) обсягом у 100 000 слів. Це видання містить лише слово «компетенція» з розкриттям двох його значень: «1. Добра обізнаність із чимось. 2. Коло повноважень певної організації, установи або особи» [6, 411]. Тобто слово «компетентність» найбільш кваліфікованими фахівцями з української мови сприйняте як неправильна форма слововживання або русицизм. У цьому випадку воно взагалі не повинно мати ніякого внутрішнього особливого значення, або бути зайвим синонімом слова «компетенція».

Проте два слова «компетенція» та «компетентність» широко вживаються (переважно фахівцями з менеджменту вищої школи) вже протягом десятиліття або й більше поряд одне з одним, набуваючи значення спеціальних термінів. Наприклад, Ю. М. Рашкевич дає такі визначення: «Компетентності – знання, уміння, навички, здатності; інтегральна характеристика особи. Компетенції – сфера відповідальності та прийняття рішень» [5, 26]. Згідно визначенням, прийнятим в сучасних англомовних освітніх проектах (наприклад, проект

TUNING – Tuning Educational Structures in Europe, «Налаштування освітянських структур в Європі»), компетентності являють собою динамічне поєднання знань, розуміння, навичок, умінь та здатностей; розвиток компетентностей є метою освітніх програм; компетентності формуються в різних навчальних дисциплінах і оцінюються на різних етапах [5, 26].

Отже, в українській, а також і в російській мові присутні два дуже подібних за зовнішньою формою і близьких один до одного за значеннями іменника, й ігнорувати цей факт не можна. Але мовне відчуття підказує, що «компетенція» – це фахово-офіціальний, соціальний, соціокультурний феномен, по аналогії з «інстанцією», «організацією», «презентацією». «Компетентність» же наближена до особистості, як її професійна «властивість», «здатність», «розумність», тобто є феноменом переважно психологічним, когнітивним, праксеологічно-діяльнісним тощо. Отже, компетенції фахівців позначаються у посадових інструкціях відповідно законодавчим, соціокультурним вимогам кожної галузі праці професіоналів. Компетентності, які потрібні професіоналу для забезпечення його успішної праці, є результатом його якісної вищої освіти. Відтак ми вважаємо коректним з логічного та мовного погляду таке текстуальне віддзеркалення зв'язків компетенцій та компетентностей: «Формування компетенції викладачів з технологій підготовки бакалаврів за спеціальностями кафедри; розвиток компетентностей в сфері теорії, методології та методики навчання студентів. Поглиблення політичної та громадянської компетенції викладачів; розвиток аналітичних компетентностей у віддзеркаленні сучасної геополітичної ситуації в Україні. Вдосконалення науково-дослідної компетенції; оволодіння викладачами та працівниками компетентностями з користування науковими джерелами, недопущення плагіату».

Зрозуміло, що неправильно було би намагатися імперативно «надати значення» цим словам згідно чиїхось логічних або філософських підходів. Мова – живий культурний організм, який розвивається у мовленні, у письмових текстах, і саме у віддзеркаленні реальних культурних фактів слова набувають нових форм і смислів. Ймовірно, що процес мовної творчості у вітчизняному менеджменті вищої школи обумовлений намаганням фундаментального розгляду проблем, розробки системних уявлень про розвиток знань, вмінь та навичок в освітньому процесі.

Концептуальні засади компетентнісного підходу, що обумовлені сучасними вимогами євроінтеграції системи вищої освіти, детально схарактеризовані Членом Національної команди експертів із реформування вищої освіти України, проректором Національного університету «Львівська політехніка» проф. Ю. М. Рашкевичем [4; 5].

Зміст вищої освіти складається із системи спеціальних (фахових) та загальних компетентностей, що передбачаються при розробці освітніх стандартів та освітніх програм. Згідно Закону України «Про вищу освіту»,

стандарт вищої освіти визначає наявність в освітній програмі переліку компетентностей випускника.

До спеціальних (subject related) відносяться компетентності, які: є специфічними для даної предметної області (галузі / напрямку / дисципліни); безпосередньо пов'язані із спеціальними знаннями у предметній області; визначають профіль програми, тобто роблять її індивідуальною, суттєво відмінною від інших програм. До загальних (generic) компетентностей відносяться ті знання, розуміння, навички та здатності, якими студент оволодіває у рамках виконання певної програми навчання, але які мають універсальний характер [5, 34].

У документації, затвердженої QAA (The Quality Assurance Agency for Higher Education, Агенція забезпечення якості вищої освіти Великобританії), усі компетентності розділяються на загальні, інструментальні, системні.

Загальні компетенції, згідно визначенню «Проекту Tuning, 2012» («Tuning Educational Structures in Europe; Налаштування освітянських структур в Європі»), проявляються як різноманітні практичні та комунікативні вміння і навички: розв'язання задач, прийняття рішень, робота в команді, міжособистісні вміння, лідерство, здатність працювати в команді фахівців з різних підрозділів, уміння спілкуватися з непрофесіоналами галузі, увага до відмінностей та впливу культури, уміння працювати в міжнародному контексті, розуміння культур та традицій інших країн, уміння працювати автономно, розробка та менеджмент проекту; ініціативність та дух підприємництва, дотримання етики, забезпечення якості, воля до успіху.

Результати навчання класифікуються в програмах євробакалавра та QAA таким чином: знання з предметної галузі, когнітивні уміння та навички з предметної галузі, практичні навички з предметної галузі, загальні уміння.

В Додатку до диплома, у якому надаються оцінки за вивчення кожної дисципліни, передбаченої освітньо-професійною програмою, дається дещо інша класифікація результатів навчання: знання та розуміння, застосування знань та розуміння, прийняття рішень [5, 36 – 39].

В Україні в останні роки компетентнісний підхід застосований в офіційній документації, пов'язаній з розробкою посадових кваліфікаційних характеристик, інструкцій, інших нормативних документів, призначених для організації та регламентації праці фахівців в державних установах, навчальних закладах, науково-дослідних установах, установах культури тощо. Частіш за все надаються характеристики чотирьох основних видів компетентностей, якими повинен володіти фахівець: професійної, інформаційної, комунікативної та правової.

Визначається, що професійна компетентність складається із здатностей фахової діяльності, що забезпечують ефективність вирішення професійних проблем і типових професійних завдань, які виникають у реальних практичних ситуаціях, і залежить від кваліфікації, загальноприйнятих цінностей моралі та

етики, володіння фаховими технологіями, технологіями професійної діагностики та методами впливу на ситуації, життєвого досвіду, постійного професійного удосконалення та впровадження у практику новітніх ідей, використання наукової літератури та інших джерел інформації для організації фахової роботи у відповідності зі сучасними вимогами.

Інформаційна компетентність проявляється в якості дій фахівця, що забезпечують ефективний пошук, структурування інформації, її адаптацію до особливостей професійних завдань, формулювання фахової проблеми відповідними інформаційно-комунікативними способами, кваліфіковану роботу з різними інформаційними ресурсами, професійними інструментами, готовими програмно-методичними комплексами, що дозволяють проектувати рішення фахових проблем і практичних завдань, використання автоматизованих робочих місць персоналу; регулярну самостійну пізнавальну діяльність, готовність до ведення дистанційної фахової діяльності, використання комп'ютерних і мультимедійних технологій, цифрових ресурсів, ведення документації установи на електронних носіях.

Комунікативна компетентність складається із вмінь та навичок спілкування з клієнтами установи або закладу, здатності до забезпечення ефективного прямого та зворотного зв'язку з ними, контакту з представниками різних вікових, соціальних груп, колегами, здатність до розробки стратегії, тактики і техніки взаємодії з людьми, організацію їхньої спільної діяльності для досягнення певних суспільно значимих цілей; здатність переконувати, стверджувати свою позицію; володіння державною мовою, грамотним усним та писемним діловим мовленням, ораторським мистецтвом, професійним етикетом, а також навичками публічної презентації результатів роботи, вміннями обирати відповідні форми і методи презентації.

Правова компетентність – якість дії працівника, що забезпечує ефективне використання у професійній діяльності законодавчих та інших нормативних документів органів державної влади для вирішення відповідних професійних завдань [3].

Наприклад, головні складові компетентності фахівця з менеджменту соціокультурної діяльності повинні бути достатніми для забезпечення задовільного вирішення професійно важливих предметних завдань, ситуацій проблемного змісту, повної правової орієнтованості та готовності нести відповідальність за свої дії. Кожний молодий фахівець, що розпочинає роботу на новій посаді, отримує «Кваліфікаційну характеристику», яка сприяє його адаптації до праці. Кваліфікаційні характеристики посад працівників сприяють підбору і розстановці кадрів, підвищенню ділової кваліфікації, раціональному розподілу праці, створенню дієвого механізму розмежування функцій, повноважень та відповідальності між працівниками, а також встановленню єдиних підходів у визначенні посадових обов'язків та кваліфікаційних вимог.

Кваліфікаційні характеристики застосовуються як нормативні документи і є основою для розробки посадових інструкцій, що містять перелік посадових обов'язків працівника з урахуванням особливостей організації праці та управління, їх прав, відповідальності та компетентності. Кваліфікаційна характеристика кожної посади має три розділи: «Завдання та обов'язки», «Повинен знати» і «Кваліфікаційні вимоги».

У розділі «Завдання та обов'язки» міститься перелік основних трудових функцій, що можуть бути повністю або частково доручені працівникові, який займає певну посаду з урахуванням технологічної однорідності та взаємозв'язку робіт, що дозволяють забезпечити оптимальну спеціалізацію за посадами керівника, професіонала та фахівця.

У розділі «Повинен знати» містяться основні вимоги, що висуваються до працівника щодо професійних знань, а також знань законодавчих та інших нормативних правових актів, положень, інструкцій та інших документів, які працівник повинен застосовувати при виконанні посадових обов'язків.

У розділі «Кваліфікаційні вимоги» визначено необхідний для виконання посадових обов'язків рівень професійної підготовки працівника, що засвідчується документами про освіту, а також вимоги до стажу роботи.

До провідних фахових компетентностей менеджера з соціокультурної діяльності, згідно з законодавчих вимог щодо кваліфікаційних характеристик професій, відносяться професійна (організаційно-посадова) компетентність, компетентність з охорони праці, спеціалізовані ситуативно-діагностичні, консультативні, правозахисні, профілактичні, організаційно-діяльнісні, соціально-організаційні, соціально-перетворювальні компетентності. До фахових компетентностей менеджера з соціокультурної діяльності вищого рівню кваліфікації (магістра) відносяться також компетентності з організації науково-дослідної діяльності в межах фахової проблематики, культурно-просвітницька, пропагандувальна тощо. Загальноосвітні компетентності фахівця складаються з комунікативних (мовна, соціально-комунікативна, інформаційно-технологічна), світоглядних, морально-етичних, громадянсько-політичних, валеологічних вмінь та навичок.

Отже, доцільність переходу до новітнього компетентнісного підходу обумовлена також необхідністю подолання докорінного протиріччя системи вищої освіти: розриву між рівнями та якістю теоретичної та практичної фахової підготовленості випускників. Передбачається, що формалізовано-системне віддзеркалення змісту освіти у її компетентнісних вимірах сприяє запровадженню у навчання сучасних форм самонавчання, самоконтролю якості, самооцінювання тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. Ок. 50 000 слов. Изд. 2-е. / И.Х. Дворецкий. – М.: Русский язык, 1976. – 1096 с.

2. Закон України «Про вищу освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 37 – 38, ст. 2004).

3. Про затвердження кваліфікаційних характеристик професій (посад) педагогічних та науково-педагогічних працівників навчальних закладів. – Наказ МОН України № 665 від 01.06.2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/legislation/other/37302/>

4. Рашкевич Ю. М. Компетентнісний підхід в побудові навчальних програм / Ю. М. Рашкевич. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.tempus.org.ua/uk/korysna-informacija/prezentaciji/781-rashkevych-competence-approach-20-09-2012/download.html>

5. Рашкевич Ю. М. Матеріали Національної команди експертів з реформування вищої освіти, проекту ЄС «НЕО в Україні» (Презентація) / Ю. М. Рашкевич. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://erasmusplus.org.ua/korysna-informatsiia/korysni-materialy/category/3-materialy-natsionalnoi-komandy-:prezentatsiia-yu-rashkevycha-osvitni-standarty-i-osvitni-prohramy-20-21-10-2015>

6. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / За заг. ред В. В. Дубчинського. – Х.: ВД «ШКОЛА», 2009. – 1008 с.

REFERENCES

1. Dvoret'skiy I.Kh. Latinsko-russkiy slovar'. Ok. 50 000 slov. Izd. 2-e. / I. Kh. Dvoret'skiy. – М.: Russkiy yazyk, 1976. – 1096 s.

2. Zakon Ukraini «Pro vishchu osvitu» (Vidomosti Verkhovnoi Radi (VVR), 2014, № 37 – 38, st. 2004).

3. Pro zatverdzhennya kvalifikatsiynikh kharakteristik profesiy (posad) pedagogichnikh ta naukovo-pedagogichnikh pratsivnikov navchal'nikh zakladiv. – Nakaz MON Ukraini № 665 vid 01.06.2013. – [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://osvita.ua/legislation/other/37302/>

4. Rashkevich Yu. M. Kompetentnisniy pidkhid v pobudovi navchal'nikh program / Yu. M. Rashkevich. – [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <https://www.tempus.org.ua/uk/korysna-informacija/prezentaciji/781-rashkevych-competence-approach-20-09-2012/download.html>

5. Rashkevich Yu. M. Materiali Natsional'noi komandi ekspertiv z reformuvannya vishchoi osviti, proektu ES «NEO v Ukraini» (Prezentatsiya) / Yu. M. Rashkevich. – [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <https://erasmusplus.org.ua/korysna-informatsiia/korysni-materialy/category/3-materialy-natsionalnoi-komandy-:prezentatsiia-yu-rashkevycha-osvitni-standarty-i-osvitni-prohramy-20-21-10-2015>

6. Suchasniy tлумachniy slovnik ukraїns'koї movi: 100 000 sliv / Za zag. red V. V. Dubchins'kogo. – Kh.: VD «ShKOLA», 2009. – 1008 s.

АННОТАЦИЯ

Е.Е. Щербина-Яковлева. Компетенции и компетентности: обновление категориального аппарата инновационных технологиях в высшем образовании.

В статье характеризуется содержание категорий «компетенции» и «компетентности», актуализированных в связи с современным развитием инновационных технологий обучения в высшей школе, ориентированных на европейские стандарты. Определяется содержание категории компетенции как сферы профессиональной деятельности, ограниченной правовыми и социокультурными нормативами. Раскрывается смысл категории компетентностей как обозначения ожидаемой или достигнутой совокупности результатов обучения в высшем учебном заведении.

Ключевые слова: компетентности, компетенции, инновации в высшем образовании, высшее образование, технологии обучения.

SUMMARY

E.E. Scherbina-Yakovleva. Competences and competencies: updating the categorical apparatus of innovative technologies in higher education.

The article reveals the content of the categories «competences» and «competency» are actualized in connection with contemporary development of innovative technologies of training in higher school, oriented on the European standards. Defines the content category competences as the areas of professional activities, limited legal and sociocultural normative. Reveals the meaning of competencies as designations expected or achieved set of learning outcomes in higher education. The transition to the new «competency» terms in the legal framework of the organization of the educational process caused by objective requirements, the need for standardization of the learning environment in higher educational institutions of various types; the prospect of formation of common European educational space and ensuring conversion diplomas; the need to unify the system of quality assessment of knowledge; simplification of system design documentation constituent in the process of introducing new areas of study in higher educational institutions; the introduction of information technology in management of educational institutions. The feasibility of the transition to the new «competency» terminology is driven by her efforts to improve the terminology of management of higher education. The feasibility of transition to modern competence approach is also due to the need to overcome the fundamental contradictions of the system of higher education: imbalances and the quality of theoretical and practical vocational training graduates.

Keywords: competences, competence, innovation in higher education, higher educations, learning technologies.